

O METODOLOGIJI DIJALEKTOLOŠKOGA ISTRAŽIVANJA*

STIPE KEKEZ

stipe.kekez@zg.t-com.hr

UDK: 81'28:316

Pregledni članak

Primljen: 31. 12. 2018.

Prihvaćen za tisak: 10. 12. 2019.

U radu se iznose neki problemi pri dijalektološkome istraživanju mjesnih govora u novim uvjetima, sociolingvističkome stanju mjesnih govora, koji su pod sve većim utjecajem standardnoga jezika (i doseljeničkih govora). U dijalektološkim je istraživanjima danas nerijetko riječ o rekonstrukciji, a ne o stvarnoj slici govora, ako se takva ne traži. Daju se i neke opće napomene o istraživanju govora.

KLJUČNE RIJEČI:

dijalektologija, metodologija, sociolingvistika

* Ovaj rad bio je pripremljen za tisak 2010., ali se iz nekoga razloga tiska tek sad. Tad je bio aktualan, ali je, držimo, i danas. U njemu je tek ponešto promijenjeno, iako je namjera bila ne mijenjati ništa. Kako je teško tiskati rad nakon desetak godina, a da se u njemu ništa ne promijeni, ako ne zbog sebe ili tekućih radova, onda zbog drugih, unijete su pojedine opaske. Isto tako, metodologija ovdje opisana, odnosno stanje koje ju iziskuje ili (jezične) zajednice o kojima je riječ i koje su predmet više ili manje (upravo zbog njihove različitosti, s obzirom na cilj istraživanja) istraživanja, nije samo ona kojoj se možda posredno daje najviše pozornosti u ovome radu, ali sve se ili mnoge neizravno spominju. Dakle postoje mjesne zajednice u kojima se dobro čuvaju mjesni govori ili organski idiomi, one u kojima je manje ili više doseljeničkoga stanovništva, onda i manjega ili većega utjecaja njihovih idioma, ovisno o tome je li starinsko stanovništvo većinsko ili manjinsko, kao i o tome jesu li doseljenici s kompaktnoga područja (uz, naravno, utjecaj standardnoga jezika u svakome slučaju, ali o starinskome stanovništvu ovisi da se održi izvorni govor bolje, odnosno njegov tip, kao i, manje, o doseljeničkome s kompaktna područja da se formira nov tip organskoga govora), i mjesne zajednice u kojima je nekadanji mjesni govor iščezao ili se nalazi u ostatcima, dekomponiranosti, odnosno nema sustavnosti dijalektološkoga tipa (naravno, uz takve zajednice postoje i zajednice u kojima dolaze do izražaja ili se upotrebljavaju dva sustava (koda) izmjenično, iako je to načelno obilježje pojedinca, no postoje zajednice koje više drže do svojega idioma, odnosno zajednice s duljom tradicijom *njegovanja* vlastita idioma, pa takve mogu ponajprije biti one u kojima se još dobro čuva mjesni govor ili one u kojima je starinsko stanovništvo većinsko). No kako je metodologija koju opisujemo u osnovi dijalektološke metodologije i/ili one geografske lingvistike općenito (s nekim mogućim specifičnim izuzetcima danas, v. dalje), ne samo hrvatske (v., npr. Hrastino istraživanje Visa i Komiže 1960-ih ili Stolac i Holjevac 2003: 139), nego i europske (v. dalje Chambers i Trudgill, ali izneseno na osnovi mnogih europskih istraživača mjesnih govora, zabilježiti govor NORMs-a 'nonmobile, older, rural, males'), i

Uvod

Nova vremena donose nove običaje, nove navike, nova pravila. Promjenom vremena, prestajanjem bivanja sela većinskim, brojem stanovnika, mjestom življenja, migracijama stanovnika sve više u gradove (ali ratnim i poslijeratnim migracijama i na selo), pa promjenom slike govora, velika utjecaja standardnoga jezika, zbog sve veće obrazovanosti stanovnika i utjecaja medija, kao i sve većega utjecaja velikih gradova na seoske govore, dakle u stanju, vremenu društvene i jezične promjene, postavlja se pitanje o tradicionalnoj, klasičnoj metodologiji istraživanja seoskih govora. Postavlja se pitanje, prema tome, usklađivanja (ne promjene) tradicionalne dijalektološke metodologije s nastalim promjenama odnosno sa stanjem na terenu. Negdje se još dobro čuvaju mjesni govori, ondje gdje postoji tradicija govorenja vlastita idioma bez ustručavanja pred strancima, kao što je to, na primjer, u Istri i na Kvarneru (iako je to sve više i drugdje slučaj), potpomognuta medijima na lokalnome idiomu. No ipak nije svagdje takvo stanje.

Često je riječ pri sadanjemu istraživanju govora, ako se traži staro ili starije stanje, o rekonstrukciji.¹ Riječ je nerijetko o dijakronijskome ne samo obrađivanju nego i istra-

kako se i danas u opisima dijalektoloških projekata dostupnih na internetu navodi, primjerice, sljedeće: “Potrebno je istaknuti i važnost vremena za aktualni dijalektološki trenutak. Osim što je u novije doba općenito promijenjen tradicionalni način života i način komunikacije, što se odražava i u govoru, neka su seoska područja pogođena depopulacijom. Istraživač na terenu pronalazi sve manje izvornih govornika autohtonih govora. Znatno utjecaj na ubrzane jezične promjene u ovome području ima i blizina Zagreba, odnosno dnevne migracije stanovništva. Zato je važno dijalektološka istraživanja obaviti što prije, bez odgađanja, jer je izgledno da će mnoga mjesta u bliskoj budućnosti izgubiti svoju govornu diferenciranost ili čak ostati prazna, a njihov govor nezabilježen.” (projekta *Govori hrvatskoga Zagorja* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje); ili: “Cilj je ovoga istraživanja prikupiti i sačuvati podatke o SZČ organskim idiomima (istaknuo S. K.) u sociološkim uvjetima koji pogoduju njihovu odumiranju te precizirati kartu i znanstvene spoznaje o tomu korpusu.” (projekta *Prilozi za istraživanje čakavskih dijalekata na području zapadne Hrvatske* Filozofskoga fakulteta u Rijeci; v. slično u Europi: “klasičan posao dijalektne geografije bio je zabilježiti vjerodostojno govor NORMs-a i u određenome smislu pohraniti ga”; Chambers i Trudgill 1998: 30), i kao što u opisima nekih već završenih projekata stoji da će se istražiti organski govori (pa držimo da je metodologija koja se ovdje iznosi mogla pomoći u onim mjestima gdje je mali broj izvornih govornika, među ostalim), s jedinom izuzetkom, projektom koji se provodi u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (*Govori Makarskoga primorja – dijakronija i sinkronija*), držimo stoga da je ova metodologija i danas aktualna. Pod rekonstrukcijom pritom mislimo na dvije pojedinosti: prikazivanje govora određenoga mjesta samo na osnovi jednoga (ili, u boljemu slučaju, dvaju) starijega govornika i izvlačenju što starijih likova iz takva govornika (koje ni on više gotovo ne upotrebljava). Ni u kojemu slučaju ne tvrdimo, što se i razaznaje iz teksta, da je to jedini način istraživanja.

¹ Dakako, može se tražiti i suvremeno stanje, često sociolingvističko, i poželjno je, no ovdje je riječ, kako je i napomenuto, ponajprije o obilježjima mjesnih govora s obzirom na njihovo izvorno stanje, osobito ondje gdje takva istraživanja nisu provedena ili su provedena u manjoj mjeri. Kako dijalektološki nisu obrađena još mnoga mjesta, odnosno nije izrađen hrvatski jezični atlas, takva se vrsta

živanju, jer se moraju izvlačiti podatci iz ispitanika – što stariji podatci, to bolji, ako se traga za dijalektnim podatcima, što izvornijim.² Dakle dijakronija u sinkroniji. Traži se od istraživača da bude jezični arheolog, u doslovnome značenju te riječi.³ Moglo bi se u nekim mjestima (sada) utvrditi posljednjega govornika određenoga mjesnog govora (kao što je svojedobno G. Bartoli utvrdio posljednjega govornika veljotskoga romanskog – Tonu Udinu, i kao što je danas, primjerice, slučaj s indijanskim jezicima u Americi, npr. jezici ona, vilela, *chaná* imaju danas po jednoga ili dva govornika ili osobe koje ih se sjećaju; zadnjim govornikom jezika *chaná* u Argentini drži se Blas Jaime, koji je potajno, jer je bio zabranjen, taj jezik usvojio od majke i za koji se mislilo da je izumro; Jaime je prenio znanje kćeri, ali već u odrasloj dobi; Centenera 2017; Rodríguez Ballester 2018). Danas gotovo da ne postoji mlađi ispitanik koji nije infiltriran standardnim jezikom, a ni u starijih govornika stanje nije netaknuto (osim ako nije riječ o izmjeničnoj upotrebi dvaju sustava, v. niže).⁴ Prema, na primjer, M. Kapoviću tzv. slavonskim dijalektom govore načelno samo stariji ljudi, a mlađi govore novoštokavskim, dok u Batini (gotovo) više nitko ne govori staroštokavskim (Kapović 2008: 116–117). Nalazimo utjecaje standardnoga jezika i u naglasnim obilježjima (prema vlastitim zapažanjima i istraživanjima i prema, npr. Kapoviću 2008), o kojima neki znanstvenici (npr. R. Vidović, D. Jović, D. Čupić, M. Ivić) svjedoče, a

istraživanja provodila na projektu *Istraživanje kajkavskoga narječja* u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Odnosom, sudarom različitih dijalektnih tipova uvjetovanih, primjerice, migracijama 90-ih godina 20. stoljeća, bavit će se *dijalektološka sociolingvistika*, dok će se odnosom, prevladavajućim danas, standardnoga jezika i dijalekata, mjesnih govora, baviti ponajprije *sociolingvistika*.

(Osim inovacija pod utjecajem standardnoga jezika, danas su rjeđe samosvojne inovacije ili inovacije iz istoga sustava, dijasistema, što ne znači da ih nema. To je dijalektološki zanimljivo i bilo bi dobro obratiti pozornost na takvo što, ako se opazi, primjerice, da u mlađih govornika postoje takve inovacije. Tada bi bilo dobro uspoređivati govor starijih mještana s govorom mlađih mještana. O toj metodi v., npr., više u Chambers i Trudgill 1998).

² To ne znači neobraćanje pozornosti na posuđenice, osobito na starije – znači na one riječi koje su postale dio sustava – nego je od primarnoga interesa utvrđivanje “početnih” likova. Pri takvu istraživanju utjecaj standardnoga jezika ili upotreba drugoga sustava, nakon što se to utvrdi, nije predmet istraživanja.

³ Isti termin upotrebljavaju i Chambers i Trudgill (1998: 30), ali u nešto drukčijemu kontekstu. Njima je (i drugima) *jezična arheologija* dijalektološki odnosno lingvističkogeografski način istraživanja u zapadnome svijetu (ali i općenito, v. naprijed), čiji je idealni ispitanik stariji, koji nije izbivao iz rod-noga mjesta, sa sela i muški (NORM, kratica na engleskome – *nonmobile, older, rural, males*) i koji ne uzima u obzir ostalo stanovništvo koje odudara od govora takvih pojedinaca, čiji je broj smanjen u najsuvremenijem dobu.

⁴ Postoji način da se *uspori* izumiranje govora. Taj je da se izradi rječnik i razlikovna gramatika mjesnoga govora, pa da se uči u osnovnoj školi u sklopu zavičajne nastave (što podupire i hrvatska i europska administracija). Pitanje je međutim je li u učenika koji tako uče materinji govor i dalje riječ o organskome govoru i postaje li on (barem) poput standardnoga jezika.

pojedini i tvrde, da su najotpornija na promjene. Ti su utjecaji osobito vidljivi u nekim istaknutim i/ili čestim oblicima, koji, naravno, odudaraju od onih u mjesnome govoru, npr. u govoru Janjevaca u zagrebačkoj Dubravi: *Antúnu, s níme, celibáta*; gdje je preuzimanjem oblika preuzet i naglasak (Kekez 2009: 218).

O TEMI RADA U LITERATURI

Reći ćemo nekoliko riječi o temi, metodologiji, načinima istraživanja, u dijalektološkoj literaturi u nas dosad. Svako vrijeme, ne samo, naravno, sadanje, donosilo je ili iziskivalo razmišljanje o istraživanju mjesnih govora i njegovoj metodologiji, načinima ili metodama i tehnikama. Osobito se to javljalo pri osmišljavanju velikih dijalektoloških projekata (ili ideja), kao i drugih, manjih, pa i pojedinačnih. Osim toga, neki autori navode (kao i mi) da je za metodologiju istraživanja odlučujući cilj istraživanja. Kako je o metodologiji dijalektološkoga istraživanja pisalo dosta autora na posredan način, u sklopu drugih tema, ili zahvaćajući samo jedan njezin dio, navest ćemo ovdje samo radove koji su se bavili općom metodologijom takva istraživanja, odnosno kojima je to bila glavna tema.

Prvi je o toj temi na ovim prostorima pisao Aleksandar Belić u radu “Misli o prikupljanju dialektatskog materiala” iz 1927. (objavljeno prvi put na ruskome 1913). U tome radu riječ je o pismu pisanu poznatomu lingvistu Baudouinu de Courtenayu u kojem mu Belić opisuje metodologiju koju je primijenio pri zajedničkome istraživanju govora u Istri, koje je bilo prekinuto zbog lošega vremena, odnosno metodologiju koju općenito primjenjuje. Nakon njega o toj je temi pisao Stjepan Ivšić 1914. u radu “Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja”, koji je objavljen kao dio *Kovčezica za hrvatska i srpska narječja* tadanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Ivšićev rad, nastao u sklopu tadanjega JAZU-a s ciljem da se prouče i prikažu hrvatska narječja i, posredno, primjerice, da se izradi povijesna gramatika, daje upute za istraživanje dijalektne fonologije, morfologije, sintakse i napomenu o leksiku, s posebnim osvrtom na obilježja pojedinih govora, dijalekata, narječja. Mate Hraste objavio je “Metodologiju ispitivanja naših dijalekata” 1960. Rad je nastao iz potrebe istraživanja mjesnih govora na različitim razinama kako bi se popunile praznine (odnosno neistraženost) u tome području lingvistike. “Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora” 1975. napravljen je za potrebe projekta *Bosanskohercegovački dijalektatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema standardnom jeziku*. Uzimajući u obzir posebnosti tih govora s ciljem da se prikaže suvremeno stanje bosanskohercegovačkih organskih govora (ali i s dodatkom pojedinih pitanja,

koja obuhvaćaju obilježja razgovornoga jezika, odnosno crta koje počivaju na relaciji *narodni govor* – razgovorni jezik – standardni jezik), daje opće upute o istraživanju tih govora, kao i pojedinačne upute za različite jezične razine i u odnosu na standardni jezik.

ODLAZAK NA TEREN

Valja reći ponajprije što god o vremenu odlaska na teren. Različito doba može biti pogodno, na primjer ako se želi nešto saznati o jeziku, riječima koje se tiču nekih običaja, blagdana, poslova, pa se govor istražuje onda kada se oni odvijaju. No postoji pogodnije vrijeme, kako za istraživača tako i za ispitanike. To je vrijeme ili u ljeto ili u zimu, dakle onda kada načelno nema radova u polju odnosno kada bi ispitanici trebali imati više slobodnoga vremena, tj. kada istraživač može lakše i jednostavnije obaviti svoj posao.

Prije nego što se pođe na teren, treba se pripremiti za polazak u pojedino mjesto. Treba se raspitati o pojedinome kraju, znati kamo se točno ide i kako najlakše i najbrže doći te bi bilo dobro stupiti u kontakt s općinom, školom, župnim uredom ili kakvom drugom ustanovom na tome području. Te ustanove istraživaču mogu olakšati pristup stanovnicima ili preporučiti kojega po istraživačevu opisu, a njihovi djelatnici možda mogu što god istraživaču kazati i o govoru, osobito nastavnici, ponajprije hrvatskoga jezika. Valja proučiti dijalektološku literaturu o govoru toga mjesta ako postoji, a ako ne postoji, onda o području na koje se ide. Dobro će doći i svi drugi podatci do kojih se može doći, osobito povijesni, ponajprije oni vezani uz moguće migracije te njihov jezični odraz, zatim etnološki, sociološki podatci i dr.⁵

Prvi dan na terenu dobro je iskoristiti za upoznavanje pojedinoga mjesta i u potrazi za najboljim ispitanikom, iako će za to katkad trebati i više dana. Istraživač će ići od kuće do kuće,⁶ po kafićima, tržnicama (iako se najbolji ispitanici uglavnom ne nalaze na zadnjim dvama mjestima) i raspitivati se. Negdje će istraživača savjetovati i upućivati. Nekoć su lokalni stanovnici upućivali uglavnom na obrazovane ljude ili na one koji se bave kakvim hobbijem, odnosno onim što nije uobičajeno u seoskim

⁵ Osim literature, treba se pripremiti i tehnički, odnosno opremiti se danas nezaobilaznim snimačem, zatim bilježnicom, olovkom, gumicom i sl. Svakako se treba opskrbiti baterijama za snimač, jer u nekim selima nema trgovina ili možda ne rade po gradskome radnom vremenu ili pak nemaju one baterije koje su potrebne za pojedini snimač.

⁶ U krajevima i u inozemstvu, državama gdje postoji ili je bio kakav nacionalni sukob, valja biti oprezan u vezi s tim.

zajednicama, no danas će češće, prema vlastitu iskustvu, uputiti na ljude koji su dobri govornici, ali svejedno pritom valja biti oprezan.⁷ Evo nekoliko prijedloga kakav bi dobar ispitanik mogao biti.

ISPITANIK

Bolje je načelno da je ispitanik ženska osoba zato što žene više vremena provode u kući i oko kuće i zato što su žene u patrijarhalnim društvima načelno pasivnije, pa više primaju, usvajaju od okoline u kojoj jesu.⁸ Iako i muški mogu biti od koristi, žene su načelno strpljivije, između ostalog i zato što su tako odgajane (uz to što su u mnogim mjestima žene bile te koje su me htjele saslušati i pomoći i koje su strpljivo slušale, ugostile me, u prostoru o kojem se one brinu, u istoj kući s bračnim parom žene su pokazivale više strpljenja, muški katkad i nervozu ako nisu bili previše zainteresirani). Žene su usto načelno jače intuicije, pa mogu bolje prizivati u sjećanje starije likove/oblike, što je katkad potrebno sugerirati, ali pritom treba paziti da to ne bude, ako je ikako ili koliko je moguće, izravno, da govornik samo reproducira oblik, tj. trebalo bi mu sugerirati na posredan način. Najbolji bi izbor bio žena, starica, baka koja ima širu obitelj, pa se pretpostavlja i da ima više vremena jer sve poslove ne obavlja sama. Usto je dobro da je dovoljno stara da ne može obavljati poslove u polju, više će vremena provoditi u kući, pa će u tome slučaju biti pristupačnija istraživaču. Dobro su ispitanice udovice, odnosno one željne društva.⁹ Žene su načelno sklone više pomoći, osobito mlađim istraživačima.¹⁰

Pri odabiru ispitanika treba obratiti pozornost na sljedeće. Dobro je da ima zdrave zube ili barem većinu njih i da nema govorne mane. Nije prikladan ako ne čuje dobro

⁷ To znači da se smanjio sram svojega govora, kao neobrazovana, priprosta, i da govornici sami uočavaju da govore drukčije od drugih, tj. da postoje stanovnici koji govore s manje utjecaja standardnoga jezika.

⁸ Treba obratiti pozornost pritom, posebice ako su ispitanici izbjivali iz mjesta, razlikuju li usvojenost domaću od tuđe ili da istraživač to može u određenoj mjeri razlikovati. Za to (i zato) dobri mogu biti i muški ispitanici jer su načelno u patrijarhalnim društvima konzervativniji.

⁹ U Vagovini kraj Čazme imao sam jednu od rijetkih ispitanica koja još relativno dobro govori mjesnim idiomom (kada se napravi selekcija među onima, uz druga obilježja ovdje opisana, koji imaju vremena ili su voljni podvrgnuti se dugotrajnijem ispitivanju), kojoj je bilo drago da joj netko dolazi i da ima s kime razgovarati, pa me zvala *družinče*.

¹⁰ Zanimljivo je da je u zapadnome svijetu s obzirom na spol (uz ostala načelno ista svojstva – koji ne izbiva iz svojega mjesta, stariji, manje obrazovan) idealni ispitanik muškoga spola: "(...) u zapadnome svijetu ženski se govor smatra pažljivijim (*self-conscious*) i klasno svjesnijim" (Chambers i Trudgill 1998: 29). U onim mjestima gdje je još u dobroj mjeri domorodačko stanovništvo, mogla bi od koristi biti i djeca.

jer to oduzima mnogo vremena, a i ne mora biti vjerodostojno. Dobro je da je inteligentan jer može bolje misliti. Dobro je da je svjestan (svojega) nekadanjega govora, da može reći lik/oblik koji se nekada govorio. Dobro je da nije podložan sugestiji, s obzirom na to da ima ispitanika koji će reći da se što govorilo ako im se to sugerira. Dobro je da drži do svojega. Kod takvoga ne će biti problema pri mogućemu sugeriranju. No dobar je onaj koji drži do svojega općenito, ne samo jezično, tzv. ognjištarac, do kulture, običaja, vjere, ljudi – takvi obično bolje čuvaju starije stanje – što hotimično što nehotimično – jer jezik je povezan s navedenim pojedinostima, odnosno jezik se čuva u njima i s njima.

Osim provjeravanja je li ispitanik izbivao dulje iz rodnoga mjesta, kada, gdje i koje vrste (muški su takvi češće nego starije žene),¹¹ treba provjeriti odakle mu je bračni drug, pa i roditelji (ako koji nije iz toga mjesta), zbog mogućega utjecaja na ispitanika. Danas su u nekim selima rijetki autohtoni govornici, pa se katkad čini da je previše tražiti da su oba ispitanikova roditelja iz pojedinoga mjesta.

ISPITIVANJE

Nije dobro prilaziti (mogućim) ispitanicima kao znanstvenik, iz velika grada, iz kakve institucije odnosno bolje je prilaziti ljudski, otvoreno (studenti pritom ne bi trebali imati problema). Ozračje treba učiniti ležernim, opuštenim, znati se našaliti, saslušati, razgovarati, što će smanjiti napetost govornika i (samo od sebe) otvoriti mjesni govor na svim razinama. Govornika treba i poticati, ali valja pritom biti nenametljiv i poštovati pravo pojedinca ispitanika. Iako treba pristupati otvoreno, pristupačno, dobro je ipak zadržati određenu distanciju, nezamjetnu, odnosno da istraživač bude taj koji će voditi razgovor.¹²

Kod postavljanja pitanja dobro je obratiti pozornost na ona vezana uz tradiciju seoskoga života, na riječi koje označuju radnje i predmete koji se više ne upotrebljavaju, javljaju, takve riječi najbolje čuvaju staro stanje. Takva pojedina riječ nije se mogla promijeniti ili zamijeniti kojom novijom. Takve su, na primjer, riječi vezane uz oranje, domaće životinje koje su se nekad uzgajale, običaje i sl.¹³ (U tome bi, na primjer,

¹¹ Nije dobar ispitanik koji je dugo izbivao iz rodnoga mjesta jer je usvajao druge govore, jedino, u određenim slučajevima, ako nije riječ o inozemstvu gdje je u upotrebi genetski manje srodan jezik, ali i tada ako nije bio u dodiru s govornicima južnoslavenskih jezika.

¹² Što zapravo i odgovora stilu intervjua, v., npr. Milroy 1987: 66.

¹³ Primjeri iz pjesama ne mogu se uzeti kao vjerodostojni. Pjesme mogu biti posuđene, pa se zato, između ostaloga, na kajkavskome terenu nailazi na pjesme novoštokavskoga podrijetla. Stanovniš-

od nikakve ili slabe koristi mogao biti mlađi govornik.)¹⁴ Pri traženju starijih jezičnih osobina može istraživaču pomoći područje toponomastike, čiji izrazi bolje i dulje čuvaju starije crte. Iako se danas govornici načelno ne srame govoriti mjesnim idiomom

tvo može biti novijega podrijetla, ali pjesma može biti preuzeta od starosjedilačkoga stanovništva, kojega više nema ili se njegov govor nije zadržao, barem ne u onome obliku kakav je postojao dok su starosjedioci bili živi. Na primjer, u selu Hrastelnici kraj Siska *zorja* je u narodnoj pjesmi a *zōra* u govoru. Ondje je staro stanovništvo, doseljeno, relativno mlado – 300–400 godina, prema predaji. Drugim riječima, pjesme mogu biti vlasništvo cijeloga područja, a i jezik je uglavnom umjetan (Hraste 1959/1960: 78).

Treba biti oprezan i u vezi s nekim riječima koje označuju običaje. Na primjer, u Starome Farkašiću i u okolici Siska *u* je na mjestu stražnjega nazala i slogovnoga *l*, ali u običaju je prošnje zatvoreno *o* – *snobōki* (a jednak slučaj je i u Razkrižju u Sloveniji, na granici s Hrvatskom – *u* na mjestu stražnjega nazala a glas tipa *o* u navedenome primjeru). Tu zatvoreno *o* može biti i asimilacijom, zato valja, ako je moguće, izabrati pravi primjer među leksikom koji označuje običaje jer takav leksik načelno čuva starije stanje.

¹⁴ Dobro je u tim slučajevima koristiti se i slikovnim upitnikom. Posebice tu mislim na plug jer mladi istraživači danas ne znaju njegove dijelove, a upravo je to primjer koji se već dugo ne upotrebljava (a onda ni jezično), pa se izrazno nije mogao promijeniti (ne samo leksički nego i fonološki i morfološki, u oblicima).

Prema antropologiji i njihovim istraživanjima (v., npr. Sujoldžić i Šimičić 2009) tzv. kulturni leksik više je vezan uz seoski način života, manje se upotrebljava u gradu, što ga može sačuvati od utjecaja standardnoga jezika. To ne vrijedi samo za govornike koji žive u pojedinome mjestu nego i za one koji su dugo izbivali iz mjesta. Prema navedenome istraživanju u Visu najudaljeniji od standardnoga jezika, a najbliži Hrastinu ispitaniku iz 1960-ih, upravo je jedan takav ispitanik. Temeljni pak leksik, s druge strane, češći je i sporije se mijenja, ali ga je taj ispitanik uglavnom zamijenio u novoj, urbanoj, sredini (Sujoldžić i Šimičić 2009: 196). Vezano uz zadnje (temeljni leksik), to bi trebalo biti načelno tako u kompaktnim ili kompaktnijim sredinama (ili u tradicionalnim zajednicama), ali, držim, u sredinama koje su se jezično i strukturno mnogo promijenile i u kojima je gotovo izumrlo starinsko stanovništvo (dakle u suvremenim sredinama), a osobito ondje gdje se nije formirao novi kompaktan govor, pod utjecajem standardnoga jezika ili njegova razgovornoga jezika (koji može služiti kao *lingua franca* u zadnjem slučaju), najbrže se mijenjaju najfrekventniji likovi. To, malo dalje, navodi se i u spomenutomu radu: kulturni leksik udaljeniji je od standardnoga jezika nego temeljni i unatoč tvrdnji da je temeljni leksik relativno stabilan u odnosu na kulturni leksik, koji je podložniji mijenjanju, zbog znatne udaljenosti od standardnoga jezika kulturni leksik ukazuje da posebnost kulturnih predmeta i pojmova te slabije ili slabo javljanje izraza koji ih označuju u medijima i gradskome govoru regionalnoga centra potiču da se očuva. S druge pak strane, zbog posebna načina života, tradicionalnoga, vezana uza nj, on nestaje, posebice u mlađih naraštaja (Sujoldžić i Šimičić 2009: 199–200). (Dakle za njegovo istraživanje ili istraživanje starijega stanja, kako smo rekli, manje su dobri mladi ispitanici.) Odatle je vidljivo da antropologija (ili etnografija) može biti pomoćna znanost dijalektologiji (i dijalektologija etnografiji, kako tvrdi Brozović /2004: 8/, odnosno antropologiji, što potvrđuju i autorice). U tome smislu istraživaču može biti od pomoći i dijalektna leksikografija, odnosno takvi nazivi objavljeni u dijalektnim rječnicima toga ili srodnih govora. Dijalektna leksikografija može pomoći i pri uvidu u govor općenito (odnosno u druge riječi i oblike) jer istraživaču su tako dostupni pojedini, barem početni, likovi, koji mogu biti oslonac ili orijentir za ono što traži. Također, u tome slučaju i drugome, istraživaču od pomoći mogu biti i leksikografi amateri (ali katkad i ne moraju jer neki, primjerice, zapisuju samo riječi koje odudaraju od standardnoga jezika leksički).

pred strancima¹⁵ (za razliku otprije, kada su neke mještane htjeli i tući kada su govorili mjesnim govorom, Hraste 1959/1960: 76), štoviše, vrlo rado će odgovarati na pitanja (riječ je o sentimentalnom odnosu prema svojemu govoru i nerijetko o osviještenome odnosu prema njemu odnosno bilingvalnim govornicima; v. Kekez 2009),¹⁶ nikad nije opuštenost ispitanikâ stopostotna, kao da je istraživač iz toga mjesta, odnosno postoji nesvjesna suzdržanost jer je istraživač stranac.¹⁷ Zato treba slušati, kada tko dođe u ispitanikovu kuću ili gdje se već događa istraživanje, spontani razgovor između sumještana i opažati obilježja govora, pa ih usporediti s već dobivenim podacima ili misliti na pitanja unaprijed. Svakako, međusobni razgovor mještana (uostalom, tu je riječ o prirodnoj realizaciji govora)¹⁸ putokaz je i orijentir što tražiti i kojim putem krenuti, bez obzira istraživala li se fonologija, morfologija, sintaksa, leksik, pa i semantika, i bez obzira tražilo li se izvorno stanje ili novije, sociolingvističko; spontani razgovor mještana pruža vjerodostojnu sliku govora.¹⁹ (Bilo bi najbolje kada bi se moglo snimati mještane kada razgovaraju, a da istraživača nema jer sama svijest o nazočnosti

¹⁵ Ima međutim još i suprotnih slučajeva, v. Kapović (2008: 117).

¹⁶ Ta osviještenost, čini se, nije nešto neobično u gradskih govornika (v., npr. Hymes 1974: 173) jer u gradu se nerijetko koristi s više idioma, a i stoga što su gradski govornici obrazovaniji, kako općenito tako i jezično, što pretpostavlja i veću razinu svijesti.

¹⁷ Tu je pojavu W. Labov nazvao *promatračevim paradoksom* (Observer's Paradox, npr. Labov 1972: 61). Može se smatrati da se nadišao taj paradoks ako se dobije isti rezultat iz dvaju različitih pristupa, odnosno da je istraživač prišao "strukтури koja postoji neovisno o analitičaru" (Labov 1972: 61–62). Labov nudi i rješenja toga paradoksa: nadopunjavanje intervjua drugim podacima (tu može pomoći slobodni govor), svladati ograničenja situacije strukture intervjua, tj. raznim načinima skrenuti pozornost s govora (npr. ispitanikovo obraćanje komu od ukućana ili razgovor s kime, prekid intervjua kako bi se istraživaču ponudila šalica kave ili sl., telefonski poziv za istraživanje, dati pravo ispitaniku na digresiju koliko god želi, no neke sam od tih i naveo, kao i, npr. našaliti se). U tome kontekstu i Labov spominje teme iz prošlosti koje izazivaju jake osjećaje (v. niže). Spominje i pitanje je li ispitanik kada bio blizu smrti, što će izazvati također emotivnu reakciju (Labov 1972: 87–94, 209).

¹⁸ Nakon toga stupanj je niže slobodni govor, u kojemu je opuštenost ispitanika veća nego u intervjuu.

¹⁹ Tu, naravno, mislim na govor sumještana koji su svi iz određenoga mjesta, ponajbolje govor domorodaca. U suprotnomu slučaju preostaje slobodni govor s pojedincima.

Gdje je starinačko stanovništvo većinsko, takav govor bez obzira na utjecaje pruža vjerodostojnu sliku, ako se zanemare mjestimična odstupanja u razgovoru s novim doseljenicima (a njihov se utjecaj odrazio možda i u domorodačkoga stanovništva ako su s kompaktnoga područja). Gdje je starinačko stanovništvo manjinsko, i ondje takav govor pruža vjerodostojnu sliku, ali nije, u tome slučaju, zanimljiv, odnosno sustav je načelno ili posve narušen ili je u upotrebi novi sustav, pa su tada istraživaču potrebni pojedinci koji čuvaju autohtoni govor (ili ono što je od njega ostalo).

Neki anglo-američki istraživači razlikuju u sociolingvističkome istraživanju takve situacije od onih kada je riječ o odgovaranju na pitanja, intervjuu, kao izraz različitih stilova – *careful* – i (neki) zamjeraju dijalektologiji što ne obraća (sustavno) pozornost na to. To je međutim od zanemariva interesa za dijalektologiju, ona je fokusirana na druge pojedinosti i sustavnosti; iako neki mlađi istraživači u nas pokazuju interes u dijalektologiji izvan okvira tzv. tradicionalne dijalektologije.

istraživača sputava opuštenost.)²⁰

Također, treba obratiti pozornost na semantiku, odnosno semantiku oblika. Prosječni govornik, može se reći, prema terminologiji F. de Saussurea, ne poznaje *langue* nego samo *parole*, pa treba tražiti konkretne primjere kojima se može što izraziti. Prosječni govornik ne poznaje dakle potenciju jezičnu, iako ima i onih koji apstraktno misle, pa mogu na osnovi konstrukcije, hipoteze, ma koliko ona neobična zvučala, dati oblik koji se traži.²¹ (Primjer za odnos *languea* i *parolea* može biti vokativ za ne-

²⁰ Cilj je istraživača da promatra kako govornici “upotrebljavaju jezik kada nisu promatrani” (Labov 1972: 61): “(...) cilj jezičnoga istraživanja u zajednici mora biti pronaći kako ljudi govore kada nisu sustavno promatrani; ipak možemo dobiti te podatke samo sustavnim promatranjem” (Labov 1972: 209). Navodi se da je cilj dobiti *prirodnu upotrebu*. Tako je i u dijalektologiji i u onim slučajevima gdje je starinsko stanovništvo manjinsko ili u izumiranju (gdje se dakle ne traži stvarno stanje pojedinoga mjesnog govora nego izvorno), a istražuju se pojedinci koji još govore ili se vjeruje da govore takvim idiomom. Ipak i u zadnjem slučaju katkad, kao i slučaju kad je starinsko stanovništvo gotovo posve izumrlo, odnosno njegov idiom, neki dijalekolozi znaju insistirati na što više starijih oblika/likova, koji dakle nemaju veze ni sa stvarnim stanjem pojedinoga mjesnog govora ni s prirodnom realizacijom pojedinih ispitanika (nego su ti u njihovu pasivnome znanju).

²¹ Sustav je govornicima mjesnoga idioma imanentan (što opet ne znači neprepoznavanje svojih obilježja, posebice u odnosu prema drugim govornicima, ili minimalnih parova; pače, oni i prepoznaju *parole*), no problem nastaje kada je sustav narušen (kako je danas u većini govora, ako ne i svim) – ako ne upotrebljavaju dva sustava izmjenično (odnosno kada nije riječ o *promjeni koda*, odnosno “prebacivanju koda”, kako se prema anglo-američkome terminu *code-switching/codeswitching* nespretno pojavljuje i u nas, lošim prijevodom; v. dalje o toj pojavi, a v. Kekez /2018: 179/ o neprikladnosti termina *prebacivanje koda*). Tada govornike treba podsjećati, odnosno postavljati im pitanja o sustavu (prema, na primjer, Labovu pitanja o govoru otvaraju ležerniji govor). (Neki istraživači, M. Lončarić, govore da treba bilježiti riječi, likove, oblike koji su posuđenice (dublete), a one koji se upotrebljavaju kao rezultat služenja drugim sustavom, ne treba. No ako je sustav narušen, a i drukčije može ne biti lako, kako utvrditi je li pojedina riječ, oblik dio sustava, dakle i posuđenica, ili služenje drugim sustavom. Tu, s obzirom na starije stanje, pomaže spomenuto postavljanje pitanja o sustavu.) Oni tada govore onim što D. Brozović naziva (neorganskim), nehomogenim, ali stvarnim, idiomom (iako prema Saussureu jezik nikad “nema savršeno učvršćen sustav jedinica”; Saussure 2000: 251). Njegova nehomogenost odražava se u pojedinačnoj realizaciji, u kojoj se može na mjestu jedne jedinice ostvariti stari, izvorni, organski lik i drugi, najčešće, neorganski standardni lik odnosno lik razgovornoga jezika. Pritom se ovaj drugi, ako nije iz kojega susjednog govora (ali i tada), može ostvariti lokalnom fonetikom, odnosno naglaskom i artikulacijom glasova svojstvenih tomu organskom govoru, ili kombinacijom fonetskih obilježja – autohtonih i drugih. Za usporedbu između ostvarivanja dvaju sustava izmjenično, i tada je riječ o osviještenome odnosu prema idiomu i bilingvalnim govornicima, i upotrebe narušenoga sustava (miješana, hibridna govora) v., npr. Barac-Grum (1995). Prema Kapoviću (2008) dosta se pak mijenja kod u Slavoniji, ali katkad nije jasno je li riječ o miješanome govoru, izgovoru ili o promjeni koda, odnosno drugome sustavu. Treba razlikovati promjenu koda, odnosno upotrebu dvaju sustava izmjenično (i ti su govornici bilingvi i svjesno se koriste jezikom) i miješani govor, odnosno ako se, na primjer, više jedinica unutar iskaza izgovori obilježjima drugoga sustava, mislim da tada ne možemo govoriti o promjeni koda nego o miješanome govoru. Mislim da o promjeni koda može biti riječ ako se prijeđe s dosljedne upotrebe jednoga koda, sustava na drugi (do čega može doći u većim cjelinama). Ako je riječ o intervjuu, tada se može raditi o upotrebi drugoga sustava u pojedinoj riječi ili eventualno o posuđenici, koja je mogla već zauzeti mjesto u sustavu ili to tek nastoji ostvariti.

živo, ne, recimo, *pjesmo*, jer to je ostvarivo u određenim kontekstima, ali, na primjer, imenice *bubreg*, da se, na primjer, vidi dolazi li do palatalizacije. Treba znati postaviti pitanje jer ako se pita kako ćete pozvati *bubreg*, reći će da to ne upotrebljavaju. Ili ako se pita: “Kako biste rekli – o(j)...”²² U zadnjemu primjeru neki će reći da ne bi to tako rekli (jer nije obično u upotrebi), a neki, slobodnijega razmišljanja, reći će vokativ (jer će ga povezati s drugim vokativima, odnosno on kao oblik postoji u svijesti govornika, ali ne i kao realizacija). No nerijetko će istraživač naići na onoga koji

Može se i u jednoj riječi ostvariti miješani govor (koji se obično drži takvim kada se ostvaruje u više jedinica, većih cjelina, načelno kada je sustav već narušen, odnosno kada je pod jakim utjecajem drugoga sustava, organskoga ili neorganskoga), npr. izgovor zatvorenih vokala a standardni naglasak ili dvostruki naglasak u slavonskim i drugim govorima, dok se koji lik nije ustalio, tada je riječ o rezultatu miješanja, odnosno o hibridnim likovima (a takvo što, naravno, može postojati i na razini sustava, novoga; treba dakle razlikovati miješanje na pojedinačnoj i općoj razini, kao i trenutačne i stabilne hibridne rezultate).

Pod promjenom koda obično se drži svjesno mijenjanje pojedinoga idioma. Držimo da je to najčešće pri promjeni sugovornika ili situacije, teme (a isto drži i jedan dio suvremene sociolingvistike, v. Berruto dalje), no suvremena sociolingvistika (v. Kekez 2018: 179–182 i ondje druge autore) govori i o promjeni koda u samo jednoj riječi jer je jedan idiom uvijek slabiji od drugoga. (Pri tome bi se prema nama moglo govoriti o unutarnjoj uvjetovanosti, prema vanjskoj – promjeni sugovornika ili situacije, teme, iako kod teme može biti riječ i o unutarnjoj uvjetovanosti jer poznavanje pojedine teme može biti bolje na jednome idiomu nego na drugome, ali je ona i vanjski uvjetovana, prvo.) Isto tako, držimo, ako bilingvalni govornik upotrebljava pojedinu riječ iz jednoga idioma jer mu je drugi slabiji, riječ je o promjeni koda, a ako je upotrebljava iz prestiža ili stilskih razloga, riječ je o posuđenicama, trenutačnim (ili transferenciji), koje mogu postati i stalne (iako se takvi slučajevi mogu tretirati i kao promjena koda). Takve su posuđenice uobičajene među gradskom mladeži (ovdje i u svijetu), pod utjecajem, npr. engleskoga jezika. Općenito u suvremenoj sociolingistici postoje razmimoilaženja i podijeljenost u vezi s promjenom koda. 1970-ih i 1980-ih mnogi su se lingvisti složili da primjeri promjene koda mogu biti samo jedinice veće od riječi, no u literaturi se pojavljuju podjele koje uključuju i samo jednu riječ (neki čak govore i unutar, hibridne, riječi, prema Berruto 2005). Uz to, nije lako razlučiti promjenu koda od leksičkoga posuđivanja.

Istaknut ćemo, primjerice, mišljenje Berruta, talijanskoga sociolingvisti, koje se podudara s našim. On u prvome redu kaže da treba razlikovati pojave između rečenica i unutar rečenica. On razlikuje tri slučaja: 1. izmjenu koda, u prilagodbi ovisno o osobi s kojom razgovaramo, području ili situaciji; 2. promjenu koda, među rečenicama, upotrebu različitih kodova unutar istoga diskursa i s istim govornikom; 3. miješanje kodova, upotrebu “površinskoga materijala obaju jezika u konstrukciji pojedinačne rečenice”. Nakon toga trećega koraka (zadnjega) na razini upotrebe (iako to nije nuždan scenarij) između dvaju idioma dolazi do hibridizacije (koja može rezultirati trojako).

Riječ je o hibridnome ili miješanome govoru, prema nama, onda kada su se strukture pomiješale, odnosno ne može se ustanoviti jedna, osnovna struktura (od dvaju idioma), a nije se uspostavila nova struktura (slično misli i Berruto). Idiom nije stabilan, jedinice mu nisu učvršćene, odnosno riječ je o nehomogenosti. Više ne može biti riječ o promjeni koda jer su samo ostali elementi struktura (u nekim rečenicama moguće je da prevlada, osnovna, struktura jednoga a u drugim drugoga idioma; s tim da je moguće da količinski prevlada jedna struktura, ovisno o stupnju pomiješanosti i smjeru u kojemu se kreće).

²² Iako se takva pitanja čine banalnima, mladom istraživaču koji se prvi put susreće s tim nije lako u tome trenutku smisliti pravo pitanje.

jezik zna i priznaje samo iz konkretnoga govora, kognitivnolingvistički usvojenoga, i ne će priznati ništa doli konstrukcije u kojoj se to upotrebljava i načina na koji se to upotrebljava, štoviše, reći će da istraživač (ili koji njegov sumještatinin) iskrivljuje govor.²³ Zato treba znati postavljati i osmisлити pitanja, a i poznavati što o govorima općenito, pojedinome dijalektu, narječju ili skupini govora jer poznato je da na nekim razinama govori funkcioniraju u “formulama”. Jedan kognitivnolingvistički primjer u govornika pri istraživanju govora navest ću iz *Upitnika Hrvatskoga jezičnog atlasa*.²⁴ Postavlja se pitanje “Ja sam učinio kako sam znao i umio, a ti učini kako te uči tvoja...”, a očekuje se odgovor “pamet”. No mnogi su ispitanici (iz različitih mjesta, pa je možda riječ i o univerzalnu obilježju) odgovarali “mama”.

Treba izbjegavati – s obzirom na to da nisu prirodne (čega se može naći u spomenutome upitniku) – konstrukcije koje otežavaju izgovor. To je slučaj, primjerice, kad je riječ o upotrebi neodređenih zamjenica, a pitanja su namijenjena ljudima u razgovoru da se od njih dobije valjana informacija, pa nije nužno da budu posve po pravilima standardnoga jezika. (Primjerice, u najnovijoj redakciji *Upitnika Hrvatskoga jezičnog atlasa* nalazimo pitanje (80): “Kad tko govori suviše tiho, onda mu kažete: ‘Reci opet, nisam dobro...’” Mislim da ne treba insistirati na sklopu *kad tko* jer to nije prirodno u govoru (zbog broja okluziva). Naravno da je *Upitnik* samo smjernica, orijentir, ali osobito će mladi ili novi istraživači čitati, barem u početku, što im je napisano i onako kako im je napisano, nesvjesno. Riječ je o tome da pitanja, bez obzira na to jesu li iz *Upitnika* ili ih je istraživač sâm sastavljao, trebaju biti što prirodnija, što se jezika i konstrukcije tiče, razgovijetna, jasna i konkretna.)²⁵

Naći pravu konstrukciju osobito je važno kod oblika (glagolskih, kosih padeža i dr.) pojedine riječi. Tu zna biti malo teže i treba postavljati pitanja i potpitanja te pronaći prikladnu konstrukciju u kojoj se javlja pojedini oblik. Tada će navrijeti iz sjećanja, što govornik u sebi nosi, traženi oblik, kao okidač poslužiti će konstrukcija jer se taj oblik upravo u toj konstrukciji upotrebljava, pa će oblik biti potpun – sa starim mje-

²³ U vezi s osobitostima da se pazi na konstrukciju kojom je što izrečeno odnosno *što* je izrečeno, može biti da je riječ o generacijskoj značajci. Na primjer, M. Hraste (1959/1960: 75) tvrdi da ispitanici stariji od 60 godina misle uvijek na sadržaj pitanja, a ne na oblik, izgovor.

²⁴ Upitnici *Hrvatskoga jezičnog atlasa* dostupni su javnosti u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Građa obuhvaća štokavske, kajkavske i čakavske govore. Prema tim upitnicima rađeni su, primjerice, *Europski lingvistički atlas*, *Općeslavenski lingvistički atlas*, *Srpsko-hrvatski dijalektološki atlas*, *Karpatijski atlas*, *Mali dijalektološki atlas balkanskih jezika*, *Lingvistički atlas Mediterana*.

²⁵ Neka pak pitanja mogu implicitno sugerirati odgovor. Na primjer, pitanja (u tome upitniku): “Što je suprotno od zadržavati?” i “Kako ono narod kaže: bolje umjeti nego...”. Tu se punim infinitivnim likovima, izravnije u prvome pitanju, sugeriraju takvi likovi i ispitaniku. (Doduše, poslije se može, na osnovi infinitiva drugih glagola, utvrditi je li u sustavu tzv. krnji infinitiv ili puni. No za dobivanje slike o infinitivu takva pitanja nisu prikladna.)

stom naglaska, vrstom naglaska, kao i fonetskom i fonološkom osobitošću vokalnoga i konsonantskoga sustava i baš s onim nastavkom koji je svojstven pojedinomu govoru. (Dakle u tome slučaju katkad nije riječ o potenciji, *langueu*, nego se izvlači iz svijesti lik koji je postojao. To je spomenuta jezična arheologija.) Na primjer, prema P. Trudgillu i J. K. Chambersu (1998: 24) metoda postavljanja pitanja ima služben ton. No ako se pitanja postavljaju u ležernu razgovoru (a ne kao ispitivač i ispitanik), službenost će biti smanjena, osobito ako se evociraju sjećanja iz prošlosti, pa je samim time ispitanik sentimentalno raspoložen.

Iako Hraste (1959/1960: 79) tvrdi da je morfologiju lakše istraživati nego leksik, odnosno riječi u N jd., to nije posve točno jer postoje oblici na koje je lakše dobiti odgovor i oni na koje je teže, što ne ovisi samo o istraživaču nego i o ispitaniku. Evo nekih oblika s kojima sam u početku imao problema pri dobivanju odgovora: dativ zamjениčkoga pridjeva *sav*²⁶ (može se postaviti pitanje s prijedlogom, npr. *doći ću unatoč...*); dativ odnosno akuzativ upitno-odnosne zamjenice *što/kaj/ča*, a opet da je riječ o dativu a ne o lokativu odnosno o akuzativu a ne o nominativu;²⁷ genitiv množine, i množina općenito, imenice *tlo*, jer mogu reći da ne postoji ili da ne upotrebljavaju množinu, što može biti i točno, u cijelome mjestu, no neki će reći da ne znaju izraz pojedinoga množinskog oblika, a u drugih će se opet naći pravi oblik (tu se može postaviti pitanje je li dobiveni oblik *parole* ili rezultat *languea*, koji je ispitanik mogao konstruirati prema drugim sličnim oblicima, odnosno analogije). Sličan problem, ali u mnogo manjoj mjeri, može proizići i iz dobivanja G mn. imenice *kraj* ‘svršetak’ (ako upotrebljavaju tu riječ) jer se imenica *kraj* možda ne upotrebljava u množini, odnosno jedninom se izražava ta pojava, dio. U nekim pak slučajevima moguće je da će se dobiti zbirna imenica, a ne množina (takve su imenice, na primjer, *kamen*, *kamenje*; *korijen*, *korijenje*). No treba provjeriti jer možda se čuva množina.

Treba paziti danas na neke oblike koji su podložniji utjecaju standardnoga jezika, odnosno koji se razlikuju u mnogim mjesnim govorima od onih u standardnome jeziku. Takvi su, na primjer, nominativ množine imenica m. r. odnosno duga i kratka množina; genitiv množine imenica svih rodova; posebni oblici, a ne sinkretički, da-

²⁶ Nije dobro u ovome i sličnim primjerima uzimati slične oblike radi lakšega postavljanja pitanja, na primjer L umjesto D ili N umjesto A. Oni mogu biti podudarni odnosno homonimni, ali i ne moraju, pa ne ćemo znati razlikuju li se, tj. njihova stvarna vrijednost može biti drukčija (mišljenja se lingvista u vezi s jezičnom jedinicom, s obzirom na materijalni oblik i smisao, suprotstavljaju).

²⁷ U vezi s akuzativom može poslužiti, primjerice, objektna rečenica, čiji zavisni dio počinje zamjenicom *što/kaj/ča* u akuzativu. Istraživač počne rečenicu, a ispitanik je nastavi od toga dijela. (Rečenična konstrukcija dobrom se čini i za dobivanje, primjerice, nenaglašenih oblika osobnih zamjenica – *ja*, *ti*, *on*, *ona*, *ono*; *mi*, *vi*, *oni*, *one*, *ona*.) Spomenute se sugestije možda čine “običnima”, no kada se istraživač susretne prvi put s oblicima koji se traže, dobri prijedlozi ne padaju odmah na pamet.

tiva, lokativa, instrumentala množine; oblici dativa i lokativa jednine, posebice *a-osnova*; i drugi.

Nije loše postaviti pitanje na dijalektu²⁸ koji se istražuje, ako se može bar približno izgovoriti, konstruirati ono što se želi reći. To može djelovati poticajno na ispitanika, da odgovori u istome sustavu, bez obzira na to odudara li njegov govor u pojedinome fonemu, morfemu, leksemu od onoga koji istraživač izgovara (ako je baš znatna ili specifična razlika, upozorit će), a za to može biti upotrijebljen i koine toga narječja, dijalekta. Ispitanici će to prepoznati kao sustav kojim oni govore odnosno koji im je blizak. Prema nekim istraživačima (Hraste 1959/1960: 77) trebalo bi ući u govor pojedinoga mjesta u nekoliko prvih dana, da istraživač može govoriti približno kao autohtoni stanovnici, time se postaje prisniji. To je i moguće nakon nekoliko dana istraživanja.

Naposljetku bilo bi dobro provjeriti podatke, pojedine upitne, koji se čine nevjerodostojni ili koji izazivaju sumnju prema odgovorima nekih govornika (naravno, ako je to i koliko je to moguće, s obzirom na sve manji broj izvornih govornika), ako se uvjerilo u podudarnost na razini sustava.²⁹

ZAVRŠNA NAPOMENA

Vrijeme u kojemu živimo (“scijentizacija znanosti”, racionalizacija svih segmenata života, administrativno usustavljivanje životnih područja) sugerira da će prevladati racionalniji, objektivniji (distanciraniji), znanstveniji pristup u metodologiji istraživanja,³⁰ a ne, primjerice, Boasov pristup iznutra, odnosno suživot s domorodcima da bi se upoznali jezik i kultura, i zbog čimbenika u istraživača i ispitanika.³¹

Uz jezikoslovno, stručno znanje, uz to i metodološko, kao i ono psihološko, potrebno je, pa i ponajprije, ljudskosti.

²⁸ Ne mislim pritom na mjesni govor jer je teško izraziti se točno na govoru pojedinoga mjesta ako nije blizak.

²⁹ Bitno je uvjeriti se u podudarnost na razini sustava – jer realizacija može ovisiti o ispitaniku, a pogriješiti može i istraživač. (Poslije slijedi kabinetsko, laboratorijsko i sl. pregledavanje podataka, koje će možda donijeti i nove probleme.)

³⁰ Neki će znanstvenici tvrditi da drugi, doli objektivnoga, i nije znanstven. (Objektivan svakako treba biti pristup podacima i njihovoj obradbi.)

³¹ Boasov je pristup (a sličan je pristup i u tradiciji hrvatske dijalektologije) ideal, kojemu valja težiti. No on će rijetko postajati ostvariv, ne samo zbog promijenjene slike govora i načina života, koji će se u manjoj mjeri razlikovati od života u gradu, nego i zbog objektivnijega pristupa znanstvenika odnosno zbog izostajanja, uvjetovana bržim načinom života i novim “vrijednostima”, intenzivnije ljudske povezanosti, odnosno kakve smo dosad znali, kao i zbog vjerojatnoga “nedostatka” vremena, odnosno potrebe da se što više toga učini u što manje vremena, uvjetovane također sve dinamičnijim životom.

LITERATURA

- BARAC-GRUM, Vida. 1995. Odnosi među jezičnim idiomima. *Filologija* 24–25: 35–40.
- BELIĆ, Aleksandar. 1926–1927. Misli o prikupljanju dialektatskog materiala. *Južnoslovenski filolog* 6: 1–10.
- BERRUTO, Gaetano. 2005. Dialect/standard convergence, mixing, and models of language contact: the case of Italy, u: Auer, Peter; Hinskens, Frans; Kerswill, Paul (ur.). *Dialect change, convergence and divergence in European languages*. Cambridge: Cambridge University Press: 81–95.
- BROZOVIĆ, Dalibor. 1970. Slavenški standardni jezici i usporedna slavistika, u: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska: 9–62.
- BROZOVIĆ, Dalibor. 1973. O tipologiji supstandardnih i interdijalekatskih idioma u slavenskom jezičnom svijetu. *Govornite formi i slovenskite literaturni jazici*. Skoplje: MANU: 31–68.
- BROZOVIĆ, Dalibor. 2004. O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini. *Suvremena lingvistika*, 30/1–2, sv. 57–58: 1–12.
- CENTENERA, Mar, El último hablante de chaná, una lengua que se creía extinguida desde hace un siglo, *El País, Revista*, 9. kolovoza 2017. (https://elpais.com/cultura/2017/08/03/actualidad/1501787462_132915.html).
- CHAMBERS, J. K.; TRUDGILL, Peter. 1998. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČUPIĆ, Drago. 1983. Urbanizacija i dijalekat, u: *Jezik u savremenoj komunikaciji*. Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu: 53–61.
- HRASTE, Mate. 1959–1960. Metodologija ispitivanja naših dijalekata. *Jezik* 8, 3–4: 71–81.
- HYMES, Dell. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd: BIGZ.
- IVIĆ, Milka. 1965. Jezička individualnost grada, *Izraz* 9, 8–9: 740–747.
- IVŠIĆ, Stjepan. 1914. Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja, iz I. knj. *Kovčežica za hrvatska i srpska narječja*. Zagreb: JAZU: 1–43.
- JOVIĆ, Dušan. 1978. Jezičke i društvene osnove govora urbanih sredina. *Gledišta* 19, 6: 492–503.
- KAPOVIĆ, Mate, O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu. *Croatica et Slavica Iadertina* 4: 115–147.
- KEKEZ, Stipe. 2009. Govor Janjevaca doseljenih u Zagreb migracijama 90-ih godina 20. stoljeća. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15: 211–224.
- KEKEZ, Stipe. 2018. *Hrvatski gradski govori s posebnim osvrtom na pulski govor*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- LABOV, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LONČARIĆ, Mijo. /rukopis/. *Upute za dijalektološko istraživanje mjesnih govora* (koncept za razradu).
- MILROY, Lesley. ²1987. *Language and Social Networks*. Oxford – New York: Basil Blackwell.
- RODRÍGUEZ Ballester, Alejandra. Sobrevida de las lenguas. *Clarín, Revista* Ñ, 8. ožujka 2018. (https://www.clarin.com/revista-enie/ideas/sobrevida-lenguas_0_B1TBCIIltG.html).
- SAUSSURE, Ferdinand de. 2000. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- STOLAC, Diana; HOLJEVAC, Sanja. 2003. Metodološka načela za proučavanje dijalektatske sintakse. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 12: 137–149.
- SUJOLDŽIĆ, Anita; ŠIMIČIĆ, Lucija. 2009. Istraživanje temeljnog i kulturnog leksika u naseljima otoka Visa: prostorni i generacijski aspekti, u: *Destinacije čežnje, lokacije samoće* (ur. Ines Prica, Željka Jelavić). Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo: 189–202.
- Upitnik Hrvatskoga jezičnog atlasa*
- VIDOVIĆ, Radovan. 1957. O elementima govora splitskih učenika. *Školski vjesnik* 7, 9: 11–12.
- VUKOVIĆ, Jovan; BROZOVIĆ, Dalibor; PECO, Asim; VUJIČIĆ, Dragomir. 1975. Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* 1: 341–407.
- ŽIC FUCHS, Milena. 1991. Jezici američkih Indijanaca i jezična istraživanja. *Književna smotra* 81–82: 25–30.

ON METHODOLOGY OF DIALECTOLOGICAL RESEARCH

STIPE KEKEZ

SUMMARY

The paper deals with problems which arise in the research of local dialects in new conditions when the organic state has been replaced with the sociolinguistic situation. Local dialects have been increasingly falling under the influence of the standard dialect (and a dialect of newcomers). The dialectological research today often deals with reconstruction, rather than the real image of dialect, unless such an image is required. Furthermore, general instructions about dialectological research are given.

KEYWORDS:

dialectology, methodology, sociolinguistics

